

“НЕОБХІДНО ПОЖЕРТВУВАТИ... ЧЕСТЮ”
(ПРО ТРАГІЧНУ ДОЛЮ ОДНОГО МУЗЕЙНОГО ПРАЦІВНИКА)

Протягом багатьох років ім'я музейного працівника Олега Цеславовича Поплавського (1903-1956) неодмінно асоціювалося з історією про незаконне відкриття склепу з похованням там останнім гетьманом України К.Розумовським у Батуринській Воскресенській церкві. Ініціатором цієї акції був саме О.Поплавський - директор Конотопського округового музею, який за наказом Укрнауки був знятий з посади директора музею. Сумна історія отримала розголос по всій Україні завдяки статті історика мистецтва і крайового інспектора по охороні пам'яток культури Федора Ернста “Геростат з Конотопу”, у якій він в іронічному тоні розповідав цю історію, даючи негативну оцінку діям О.Поплавського.¹ Самого ж директора музею порівнював з Геростатом: той заради слави спалив храм Артеміди в Ефесі. У листі від 7 грудня 1927 року Ф.Ернст зазначав: “Висновком Укрнауки щодо Поплавського я дуже задоволений - злочин покараний, престиж наш підтриманий, і разом з тим Поплавський, який, нарешті, можливо, добросовісно заблуждався і, коли б йому в свій час дали змогу одержати фахову освіту... - можливо став би корисним робітником - має ще змогу стати на вірний шлях”.²

Історія про розкриття склепу викладена у праці сучасних чернігівських дослідників; вони підкріпили її архівними матеріалами. Услід за Ф.Ернстом автори закріплюють тавро, накладене раніше на О.Поплавського, а події, що відбулися у Батурині називають “варварською акцією”.³

Чи став у подальшому О.Поплавський на “вірний шлях”? І наскільки був правий Ф.Ернст, даючи сувору характеристику директору музею, виключивши таким чином будь-яку надію на музейну кар'єру? У завдання, яке ми ставимо перед собою входить не стільки перегляд оцінки батуринської трагедії, - її ми вважаємо об'єктивною, - скільки бажання прослідкувати долю музейного працівника, що теж виявилась трагічною, як, до речі, і доля самого Ф.Ернста.

Народився Олег Цеславович Поплавський у 1903 р. в Петербурзі.⁴ Деякий час родина мешкала у Броварах під Києвом. Після смерті батька у 1911 р. він разом з матір'ю переїжджає до своєї садиби під Конотопом. У 1923 р. закінчує конотопську соціально-економічну школу. Після цього вступає до Археологічного інституту в Києві, який очолював на той час історик мистецтва, академік ВУАН Федір Шміт. Після закриття інституту у 1925 р. О.Поплавський приїздить знову до Конотопа, де не раніше травня того ж року влаштовується на посаду завідуючого музею. Він змінив на цій посаді М.Вайнштейна, який, згодом очолить Чернігівський музей. Вивчаючи листування Ф.Ернста з О.Поплавським можна не погодитися з деякими твердженнями київського історика мистецтва відносно того, що той “не знає, що саме треба йому збирати до музею”. Листи О.Поплавського спростовують це категоричне твердження. В них конотопський завідувач музеєм ділиться з Ф.Ернстом своїми враженнями від архітектурних будівель Батуринського Крупицького монастиря, Вишенського палацу. Можливо, вони інколи не збігаються з хрестоматійними визначеннями, але у них відчувається відвертість: “Недавно вернувся из Вишинок, дворец мне, откровенно говоря, не понравился, какой-то разбросанный, неуютный и нет в нем той величественности, которую

он должен был иметь по тому положению и той массивности, которую он имеет. Другое дело церковь, я ничего не встречал более красивого, лепной потолок, колонны и вместе с тем простота. Я думаю, что, если Вы приедете, мы должны будем съездить в Вишеньки” - писав О.Поплавський Ф.Ернсту у листі від 22 червня 1926 р.⁵

Треба відзначити і таке: О.Поплавський особисто займається фотографуванням визначних у мистецькому плані церков та палаців краю. Особливо помітне його тяжіння до збирання мистецьких творів, причому не тільки у Конотопі, але й по всій окрузі. Очевидно за його ініціативою у музеї відкривається художній відділ. У цьому відношенні значний інтерес становить лист О.Поплавського до свого постійного адресата у Києві Ф.Ернста від 2 червня 1927 р.: “Хорошо, если бы Вы приехали и застали наш художественный отдел развешенным: только что кончили побелку. Кстати и сказать весьма неважную, и с завтрашнего дня приступаем к развеске. Предлагают купить Мейсонье, Якоби, Репина, Кальмелета, Ре (?)бера и Кайгосаре Мартенеге, и все в одном месте.”⁶ Не знаю что сказать, я их еще не видел, да и вряд ли смог, что-либо сказать по этому поводу. Возможно, что оригиналы, но как и почему они могли уцелеть или не быть проданными раньше... не знаю. Большая ли редкость у нас Мейсонье ? (...)

Летом достаю 1 полотно Богданова-Бельского - портрет гр.Толстой.⁷ На днях приехал из командировки зав. окр. архива и привез презент: карманный домашний альбомчик - или вернее полоса бумаги с акварельными рисунками людей в полный рост с подписями их имен. Он говорит, что это Ге, действительно рука (почерк) похож на Ге, лицо именуемое “Николай”, - похож на старика Ге, рисунков всего 10-12 размером 5x10 см.⁸ Зав. архивом говорит, что там, т.е. в районе Плиски, можно достать многое от Ге (...)⁹ Не слышали ли про художника Яременко или Еременко (Бахмач)?¹⁰ Вдова его, обещала (как будто бы) подарить и его работу “Гарем” и карандаш Серова.¹¹ Навіть один цей лист О.Поплавського говорить про те, що молодий директор музею розумівся у історії мистецтв, хоча, безумовно, впадає у око і те, що знання з цих питань носили несистематичний характер. Він досить енергійно обстежує Конотопську округу; у його плани входить відвідання разом з Ф.Ернстом Качанівки і Батурина. Вочевидь, більша частина мистецьких творів розшукувалася ним у садибних колекціях на Конотопщині, де траплялися інколи рідкісні речі. Так у листі від 23 березня 1926 р. він занотовує: “(...) Посылаю Вам его фотографию (требник Петра Могила - С.П.), а также фотографии (довольно неудачные) с нашего Коро¹² и Веронезе.¹³ На Коро справа можно разобрать Сого...”¹⁴ Далі О.Поплавський розвиває думку про те, що подібні картини були придбані конотопським меценатом і багатим поміщиком Рачинським. Легенда про можливість наявності картин цих знаних у світовому мистецтві художників у цілому не викликає заперечень. Проте, вказані твори не уціліли, що робить наші припущення щодо їх авторства проблематичними.

Та й менш вагомі за значенням знахідки знаходять відбиток у рядках листів: “В Кролевце достал две статуэтки Миклашевского: пепельница в виде дельфина и Собака с костью, там же достал две иконы на фарфоре, должно быть тоже Миклашевского”.¹⁵

Як бачимо, дії О.Поплавського як завідувача музею носили досить таки цілеспрямований характер. Пріоритет надавався збиранню мистецьких творів, тому і не дивно, що у довідці “З історії Конотопського окружного музею” за

1927 р. зазначається, що "Найбільше зростання Музею припадає на 1923-1925 роки..."¹⁶

Однією з останніх дій О.Поплавського було влаштування у музейних стінах виставки з нагоди 25-річчя з дня смерті історика О.М.Лазаревського.¹⁷

Випитуючи у Ф.Ернста відомості про художників, О.Поплавський настійливо запрошує останнього відвідати Конотоп, але той з невідомих причин цього не робить. У одному з листів зустрічаємо навіть таке відчайдушне: "Увидеть меня можно в любое время дня и ночи".¹⁸ Проте Ф.Ернст надолужився відвідати Батурин тільки після того, як там відбулося розкриття склепу. Листування О.Поплавського з Ф.Ернстом свідчить про те, що О.Поплавському потрібно було надавати практичну допомогу на місці, на що він так настійливо натякав. Можливо така профілактична робота запобігла б неправомірним діям О.Поплавського у Батурині.

Вже у 1928 р. О.Поплавський переїздить до Харкова, де за постановою Наркомату Освіти приступає до роботи у Харківському художньо-історичному музеї. О.Поплавському було дозволено після звільнення з посади завідуючого Конотопським музеєм працювати у музеях лише на невідповідальних посадах і його було рекомендовано до роботи у Чернігівському музеї, але з якихось, невідомих нам причин, Чернігів змінився на Харків. Спочатку він працює на посаді доглядача, а потім, після відвідування семінару для музейних працівників, - науковим співробітником. Науковий співробітник цього ж музею О.Берладіна так згадувала про О.Поплавського: "Поплавский же был техническим работником, ведал коллекцией музейного старинного оружия и содержал его в чистоте, любил свое дело".¹⁹

На нього покладається робота щодо збирання зброї, оскільки з питань формування колекції музеїв на той час був багатогалузевим. За ініціативою О.Поплавського у Будинку Червоної Армії було влаштовано виставку зброї, присвячену 15-річчю Жовтневої революції. З цією метою він неодноразово виїздить до Ленінграда, де веде переговори з представниками Ермітажа та Артилерійського військового музею щодо одержання деяких видів зброї для виставки у Харкові. Як показав подальший перебіг подій, ця виставка і стала тим стрижнем, на якому будувалося обвинувачення, висунуте слідчими після арешту 15 жовтня 1933 р. Цей арешт відкрив цілу низку арештів харківського осередку мистецтвознавців: Д.Гордєєва, С.Таранушенка, О.Нікольської, О.Берладіної, П.Жолтовського, В.Зуммера.²⁰ Наприкінці цього ж року заарештовуються у Києві Ф.Ернст, а у Ленінграді - Ф.Шміт. А ще трохи пізніше - і представники Ермітажа: Е.Ліндрас, І.Спаський і О.Автономов, причетні до видачі зброї О.Поплавському.²¹

За версією ДПУ була виявлена і ліквідована так звана "контрреволюційна організація", куди входив "українсько-російський націоналістичний блок". Головні завдання цієї організації, як свідчило звинувачення, - повалення Радянської влади шляхом збройного повстання. Тому виставка у харківському БЧА музейниками була розцінена ДПУ як підготовка до такого збройного повстання. У акті вилучення зброї з музею від 19 жовтня 1933 р. значилося всього 20 найменувань стрілкової зброї, абсолютна більшість якої була не придатна до бойових дій.²² Неважко здогадатися, що це була суцільно сфальсифікована справа у дусі 1930-х років.

На допиті другого дня після арешту, О.Поплавський поряд з своїми автобіографічними даними переповідає про свої поїздки до Ленінграда за зброєю.²³ Йому ставилося в провину ще й те, що він, будучи референтом східного сектору Товариства культурних зв'язків з закордоном у 1932-33 рр., займався вербуванням працівників культури, в тому числі і у Конотопі. За таку "діяльність" О.Поплавського було засуджено на три роки позбавлення

волі за статтями : 54-2, 54-4, 54-11 Карного кодексу України від 24 лютого 1934 р. А вже через десять місяців О.Поплавський надсилає на ім'я Верховного прокурора України заяву, ініційовану, за його словами, вбивством С.Кірова, де він вважає справу вигаданою, а свої зізнання неправильними. Уривки з цього листа показують ті методи, якими ДПУ досягало своєї мети: "... До тех пор, пока я сидел в одиночной камере, я категорически отрицал, как существование к/либо к-р организации, так и свое участие в каком-либо антисоветском поступке. Не будучи партийным, мне казалось, я честно и преданно работал на культурном фронте, стараясь внедрить в область своей специальности (оружиеведение) марксистский базис.

Позже, понав в камеры, где сидели видные партийные работники Гарбуз, Грицай, некоторые члены КПБУ, которые к тому времени уже писали свои показания, я слышал разговоры, что писать нужно, т.к. это необходимо совласти для высших политических целей на международной арене, что необходимо пожертвовать для этого не только своей жизнью, но и тем, что дороже жизни - честью. Я слышал разговор, что "здесь все признаются", я видел, как почти все сидевшие со мной писали свои показания.

Под влиянием Гарбуза, я подал заявление о том, что состоял членом к-р организации. Под влиянием других, особенно Грицай, которого я считал безусловно честным и преданным партийцем, начал свои дальнейшие показания, решив во всем положиться на следователя и писать то, что ему необходимо для следствия".²⁴

У ході слідства згадувалася і батурина історія, але на цей раз у більш трагічному світлі і з більш трагічними наслідками. За словами О.Поплавського, спочатку йому інкримінується ця історія як прояв націоналізму, а потім - як вияв великодержавного шовінізму. У кінці листа О.Поплавський зазначає: "Мне неизвестно, состоял ли проф. Таранушенко или Гордеев в к/либо к.-р. организации. Но мои показания от первого до последнего листа являются вымышленными, вплоть до биографии, в которой следователь захотел вывести меня не то, как сына помещика, не то кулака, в то время, когда отец мой - сын высленного из Польши крестьянина, был почтовым (мелким) служащим. Мать дворянка, дочь преподавателя кадетского корпуса Белецкого, одного из петрашевцев, бывшего в ссылке в Вологде, была акушеркой..."²⁵

Відбувши заслання на Інті в Іркутській області, О.Поплавський залишається у тих краях, про що свідчить його лист Генеральному Прокурору від 24 вересня 1956 р. про реабілітацію його імені (судимість з О.Поплавського було знято як і з інших, хто проходив по справі "Жунари" у 1952 р.) з міста Ангарська Іркутської області, у якому він знову переповідає історію з виставкою зброї. "Понимая, что одной "борьбой" на идеологическом фронте будет для обвинения недостаточно, Резников (следчий - С.П.) выбрал в качестве главного действующего лица меня, как собирателя оружия для подготовлявшегося, якобы, восстания. На мои справедливые замечания, что в настоящее время воевать музейными ружьями по меньшей мере смешно, Резников ответил, что партизаны воевали и кремневыми ружьями" - писав О.Поплавський у листі, просячи переглянути справу.²⁶ Його прохання зрушилося з місця тільки після того, як він звертається безпосередньо до М.Хрущова.

О.Поплавський не належав до тих, хто своїми діями визначав музейну політику (як, наприклад, С.Таранушенко, О.Нікольська). Він не був автором наукових праць і не займався мистецтвознавством як ті, хто були заарештовані з ним восени 1933 р. Але, як свідчать архівні матеріали, він доклав чимало

зусиль до комплектування Конотопського музею різноманітними експонатами. За його ініціативою у музеї влаштовується художній відділ, виставки. Найголовніше те, що він виявляє інтерес до музейної роботи, що підтверджує і його робота у Харкові. Але сам час, позначений руйнацією старої культури, почасти підтихоував деяких музейників діяти навпростець, допускаючи при цьому помилки у тій чи іншій формі. Невироблені методологічні засади з питань формування, збереження та обліку музейних колекцій новостворених музеїв, невизначеність у багатьох з них пріоритетних напрямків у побудові експозицій, тощо, і було тим ґрунтом, що інколи провокував до дійсно невинуватих дій. А скільки ще таких історій не були зафіксовано!

Тоталітарна доба жорстоко розправилася не тільки із знаними мистецтвознавцями, музейними працівниками, такими як Ф.Ернст, Ф.Шміт, М.Макаренко, С.Таранушенко, але й з такими малопомітними науковцями на тлі культурного будівництва 1920-30-х рр., яким був Олег Цеславович Поплавський. Його спроби, спрямовані на розбудову нової культури, суспільство оцінило по-своєму.

1. *Ернст Ф.* Геростат з Конотопу // Пролетарська правда. - 1927. - 3 серп.

2. Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України. Ф 13-3/47. - Арк.14. (Далі - РФ ІМФЕ).

3. У склені останнього гетьмана. Підготовка до друку і передмова О.Коваленка та С.Гаврилової // Сіверянський літопис. - 1995. - №3. - С.102.

4. Наведені нами біографічні дані, взято з протоколу допиту О.Поплавського від 16 жовтня 1933 р. - Архів Управління Служби Безпеки України по Харківській області. - Спр. N1029. - Т.2. - Арк.95-97. (Далі - Справа).

5. РФ ІМФЕ - Ф 13-3/65. - Арк.8,8 зв.

6. Менсоньє, Ернст (1815-1891) - французький історичний живописець, баталіст і жанрист.

Якобі Валерій Іванович (1834-1902) - російський живописець. Писав переважно "костюмні" історичні картини у академічному дусі. Рєпін Ілля Юхимович (1844-1930) - українсько-російський живописець. Збираючи матеріал до картини "Запорожці" (1880-91) бував у Качанівці Конотопського повіту. За деякими відомостями відвідав Конотоп на запрошення генерала М.І. Драгомирова, якого Рєпін неодноразово портретував. Рібера, Хусене де (1591-1652) - іспанський живописець, гравер. Представник іспанського реалістичного мистецтва XVII ст.

7. Богданов-Бельський Микола Петрович (1868-1845) - російський живописець, жанрист і портретист. У 1921 р. емігрував до Латвії. Очевидно, мова йде про портрет графині Софії Андріївни Толстої (1844-1919) - дружини письменника графа Л.М.Толстого. Її портретували й інші художники (В.О.Серов).

8. Ге Микола Миколайович (1831-1894) - російський живописець. Писав картини на релігійні та історичні теми; портретист.

9. Неповдалік від станції Пліскі знаходився хутір Іванівський (до 1917 р. - Борзнянського повіту), де знаходилася садиба М.М.Ге.

10. Яременко Гнат Гаврилович (1874-1915) - український живописець, графік. Працював у галузі пейзажа і портрета. З 1914 р. - викладач графічних мистецтв Сумського комерційного училища. У колекції Конотопського краєзнавчого музею знаходиться 15 творів художника. Серов Валентин Олександрович (1865-1911) - російський живописець, графік. Учень І.Рєпіна. З 1876 р. мешкав у Києві; літом 1876, 77, 78 рр. бував в Охтирці на Сумщині.

11. РФ ІМФЕ - Ф. 13-3/65. - Арк. 14-15 зв.

12. Коро, Жан Батіст (1796 - 1875) - живописець, пейзажист. Один із засновників французького реалістичного пейзажа XIX ст.

13. Веронезе, (Каларі) Паоло (1528 - 1588) - італійський живописець епохи пізнього Ренесансу. Представник венеціанської школи.

14. *Лобожий С.* Где-нибудь в углу едва прочтешь: Коро // Уик-енд. - 1997. - №6 (162). - С.3.

15. РФ ІМФЕ - Ф. 13-3/65.- Арк. 11.

16. Мистецькі збірки в краєзнавчих музеях: комплектування, дослідження і популяризація. Матеріали обласної музейної науково-практичної конференції. - Конотоп, 1996. - С.17.

17. Пролетарська правда. - 1927. - 17 квіт.

18. РФ ІМФЕ - Ф 13-3/65.- Арк. 12 зв.

19. Протокол дошиту Берладіної О.А. від 17 червня 1958 р. - Справа. - Т. 3.-Арк. 226 зв.

20. Гордєєв Дмитро Петрович (1889-1968) - мистецтвознавець. Учень Ф.Шміта. З 1926 р. - керівник Харківської секції Київської кафедри мистецтвознавства. Репресований у 1933 р.

Таранушенко Стефан Андрійович (1889-1976) - мистецтвознавець. Учень Ф.Шміта. Був директором Музею українського мистецтва у Харкові. Репресований у 1933 р.

Нікольська Олена Олександрівна (1892-1943) - мистецтвознавець. Учениця Ф.Шміта. З 1928 р. працювала у Харківському художньо-історичному музеї. Репресована у 1933 р.

Берладіна Оксана Акимівна (1894-1960) - мистецтвознавець. Учениця Ф.Шміта. Працювала науковим співробітником Музею українського мистецтва (1920-22). Репресована у 1933 р.

Жолтовський Павло Миколайович (1904-1986) - мистецтвознавець. У 1920-і рр. працював у Музеї українського мистецтва. Репресований у 1933 р.

Зуммер Всеволод Михайлович (1885-1970) - мистецтвознавець. Професор з 1924 р. Репресований у 1933 р.

21. Ліндрас Еміль Іванович (1884 - ?) - до арешту - професор артилерійського музею Державного Ермітажа.

Спаський Іван Георгійович (1904 - ?). До арешту завідував секцією медалей Державного Ермітажа.

Автономов Олександр Олександрович (1884 - ?) . До арешту - професор артилерійського музею Державного Ермітажа. "Проходящие по делу Автономов, Линдрас и Спасский на следствии в 1934 году обвинялись в том, что являлись участниками контрреволюционной националистической организации русских и украинских националистов, организовали отправку из Государственного Эрмитажа различного огнестрельного оружия для вооружения украинских групп организации. Автономов и Линдрас хранили у себя на квартирах огнестрельное оружие с целью использования его в момент вооруженного восстания".

" /.../ виновными они себя не признали " - Справа. - Т. 2. - Арк. 68.

22. Там же. - Т.2. - Арк. 92.

23. Там же. - Т.3. - Арк. 69.

24. Там же. - Т.2. - Арк. 135-136.

25. Там же. - Т.2. - Арк. 136.

26. Там же. - Т.3. - Арк. 5.

Отримано редакцією 2.04.1997 р.